

הצנחנים ותכנית ההתגוננות¹

יהודה באואר

בעיית יחסה של יהדות העולם אל הידיעות על השמדת היהודים באירופה, מעשיה ומחדליה, זוהי אחת השאלות החמורות ביותר שההיסטוריוגרפיה היהודית בת זמננו עומדת בפניה. במצב ידיעותינו הנוכחי אין לענות עדיין תשובה מלאה על שאלות אלה, וכל נסיון לעשות זאת ללא ביסוס מתאים, עשוי רק ללבות יצרים, ולא יתרום להבהרה בסוגיה זו. ברור בכל זאת שבמחצית השניה של נובמבר 1942 הגיעו ארצה 78 יהודים מ-8 ערים בפולין וממחנות ריכוז בגרמניה, הולנד ובלגיה, במסגרת חילופי שבויים. ביניהם היו שתי חברות מדגניה ב', ופעיל גורדוניה מפולין. גולדה גראוכר ובנה סיפרו על וארשה, ינטה לייזרסון על ביאליסטוק, מלכה ורשבסקי ואחרים על ראדום וכו'. דו"ח ראשון על עדויות אלה נמסר ב-22.11.42 ע"י מנהל מח' העליה של הסוכנות, דובקין, להנהלת הסוכנות, והעדויות המלאות נאספו עד ה-30 לחודש. ידיעות ועדויות אלה העמידו את המוסדות היהודיים ואת הצבוריות בארץ על הנעשה באירופה, ואישרו חששות וחרדות שרווחו עוד לפני כן. דבר זה נתבהר לחלוטין משנתקימה באפריל 1943 ועידה אנגלו-אמריקאית לענייני פליטים באיי ברמודה שבמערב האוקיינוס האטלנטי. בוועידה זו בקשה אנגליה לא לרוץ על א"י בכלל, וארה"ב נעתרה לבקשה זו. לפליטי הרצח ההמוני באירופה לא הוצעו שם כל הצעות, פרט לפניה כללית לכל הממשלות לקבל פליטים כאלה.²

1 מתוך מחקר מקיף יותר ע"נ "תכנית ההתגוננות 4—1943". עדויות שנגבו עליידי המחבר מודגשות. קיצורים: ארכיון ציוני מרכזי — א"צ; ארכיון תולדות ההגנה א.ת.ה. הסימונים בארכיון הציוני שוננו מאז נאסף החומר, לכן לא היה טעם לציין, ברוב המקרים, את התיק המקורי. עשינו זאת רק בכמה מקרים בליווי הערה — "סימון". על שאלת השואה ככוח מניע בפעולותיהם של חברי ההגנה בארץ וכן על כל הפרובלמאטיקה הקשורה בכך — עיין מאמרו המצויין של מ. שרת בחוברת פלמ"ח 25, נובמבר 1944, ולא כאן המקום להרחיב את הדיבור על כך.

2 עיין בספרו של M.I. Proudfoot — European Refugees, עמ' 62—63. הוועידה נתקיימה בין ה-19 ל-30 באפריל 1943 (כלומר היא חפפה בדיק את מרד גיטו וארשה). לא רק העליה לא"י לא הועלתה בוועידה זו, גם ארה"ב היתנו תנאי שלא ידובר בה על מיכסת ההגירה לארה"ב.

התגובות הראשונות על הידיעות מאירופה היו תדהמה וזעם נוראים בקרב חלקים בעלי הכרה שבאוכלוסייה העברית. בין מרבית המגויסים ובין אנשי ההתיישבות העובדת והצבור המאורגן בכלל, נתעוררו תביעות לתגובה ולפעולה: לעזור, להציל, ולהילחם בכל דרך שהיא. אך הדרך לגולה היתה חסומה בפני הצעיר העברי ע"י הצבא הבריטי הלוחם בנאצים. ולגנרלים הגיון צבאי ומדיני משלהם. לצבא הבריטי לא היה כל ענין בפעולות נרחבות להצלת יהודי אירופה. לשני הגורמים האלה — הרצון העז לפרוץ ולהחיש עזרה לגולה ואי היכולת לבצע זאת — נוסף באביב 1943 גורם שלישי: השפעת הידיעות על מרד גיטו וארשה. הצעירים בקשו עתה לבוא גם לעזרת מורדים גאים, ולא רק להציל אחים נרדפים. לשואה ולמרד נודעה השפעה עצומה על כל פעולות המחתרת העברית — ההגנה, אצ"ל ולח"י — בשנות המלחמה האחרונות ובשנות השלום הראשונות. ע"ח השפעה זו יש לזקוף את מפעל ההצנחה באירופה והן את תוכנית ההתארגנות בשנת 1944.

פרשת הצנחנים העברים ידועה היום יפה בציבור וזכתה לתיאור יסודי בספר „מגן בסתר” ובחוברות ובספרים שפורסמו לזכר הנופלים³, ועל כן לא נחזור עליה בפרטים. אבל יש ענין בפרובלמטיקה של הפרשה, אשר לא זכתה עד היום לתשומת לב, ובמיוחד בפרובלמטיקה המדינית שלה.

מפעל ההצנחה צמח במישרין משיתוף בין ההגנה לבין יחידות מודיעין בריטיות בשנים 1940-1. בהצעה היהודית הראשונה דובר היה על הצנחה מאחורי קווי האויב (במחצית 1942) ועל פעולה באיטליה. בראשית 1942 נתבעה הסוכנות ע"י שותפיה ממוסד האי.ס.ל.ד.⁴ לשלוח למצרים 4 מדריכי אלחוט. אחד המועמדים היה רחבעם עמיר מת"א, אשר האנגלים הועידו אותו לפעולה ביוגוסלביה, אבל לאחר זמן נשתנתה התכנית והוא הושאר במצרים, והדריך יחידה סלובנית בצבא המלך פטר בתורת האלחוט. לימים הצטרף אליו פרץ רוזנברג, אשר הוצנח ע"י הבריטים ביוגוסלביה, במאי 1943, ושימש אלחוטאי למשלחת האנגלית הראשונה אצל טיטו (עד נובמבר 1943). רחבעם עמיר עצמו יצא ליוגוסלביה בקיץ 1944, במסגרת הכללית של הצנחנים שהוצנחו⁵. מכאן שבתכנית ההצנחה עסקה דווקא האי.ס.ל.ד., אשר הקשרים עמה היו מסובכים מאד עקב אופיו הצבאי הנוקשה של מוסד מודיעין וותיק זה. הצעת הצנחה שניה, בממדים קצת יותר רחבים (בעיקר הוצע לשלוח מספר שליחים לארצות הבלקן), באה

3. „מגן בסתר”, בעריכת זרובבל גלעד, תש"ח, ירושלים, ע' 193—614, וביחוד מאמרו של ש. אביגור „צנחנינו”, שם, עמ' 193—197. נוסף על החוברות וספרי הזכרון כדאי להזכיר את החומר הארכיוני עליו מתבססים כל המקורות האלה: בארכיון הציוני מצויים תיקים מספר, המסומנים בשם „פעולות בגולה” (במחלקה המדינית של הארכיון), ושם ימצא המעונין את רוב המסמכים, ערוכים בסדר מופתי, על כל פרשת הצנחנים. חומר זה נוצל יפה ב„מגן בסתר”. כאן ריכזנו בעיקר את החומר שאינו נמצא בתיקים אלה.

4. אי.ס.ל.ד. — מוסד מודיעין בריטי מרכזי. על התכניות — לפי מכתב ר. שילוח למ. שרת מ-16.7.42 (תיק אי.ס.ל.ד., ארכיון ציוני) כן עיין בעדותו של רחבעם זבלודובסקי (עמיר) ארכיון תולדות ההגנה (א.ת.ה.) ת"א. כן גם בדו"ח „מאמץ המלחמה הסודי של היישוב” מה-30.8.45 (מצוטט להלן בראשי תיבות „מס”), בא"צ. אנו מרבים להסתמך על עדותו של ר. שילוח, ולא נשוב להזכיר את שמו בכל הערה והערה. כן הדבר לגבי החומר „פעולות בגולה” — „מגן בסתר”, כנ"ל.

5. „מס”, עמ' 9.

בשלהי שנת 1942 מהצד הבריטי ולא היהודי ועל-ידי אותה מחלקה עצמה. הסוכנות נענתה, כמובן, ברצון רב להצעה זו, וניסתה להרחיבה. בינואר ובפברואר 1943 הציעו ד. יוסף ומ. שרת בקהיר ובלונדון הצעות מרחיקות לכת להקים יחידות קומנדו יהודיות שתצאנה לארצות הבלקן. ב-24.1.43 הוצע להצניח 500–1000 אנשי קומנדו יהודים, קודם כל בפולין. ההצעה הוצעה בטרם נודע על מרד הגיטאות והכוונה היתה שצנחנים אלה יעוררו את יהודי הגיטאות למרד. אולם הבריטים דחו תוכניות אלה, וכך נשארה בעינה רק ההצעה הראשונה של האי.ס.ל.ד. הגיעו ארצה כמה קצינים בריטיים ואלה בחנו שלושים ושלושה מועמדים, רובם חברי הפלמ"ח ומיעוטם „אזרחים" (מרביתם של אלה היו אנשי ההתיישבות). לבסוף נבחרו מביניהם 14 איש, שנשלחו לקהיר, לאימונים.⁶

בינתיים התקשרה הסוכנות גם עם אנשי הביון (האינטליג'נס) של בנות-הברית בתורכיה (באמצעות א. קפלן וא. אילת אשר ביקרו שם בין 23.3.43–6). הוקמו קשרים עם סניף האי.ס.ל.ד. במקום, שנטה יותר לשיתוף פעולה עם הסוכנות, מאשר הסניף בקהיר. כן הושג קשר עם מוסד אחר, ה„איי פורס", שמתפקידו היה לסייע לבריחתם של חיילי בנות הברית השבויים בידי הנאצים, וכן עם שרותי הביון האמריקני (א.ו.ס.ס.).⁷

הושג הסכם עם כל המוסדות האלה (ולגבי האי.ס.ל.ד., שנוהג היה לעבוד עם שכירים בלבד, היה בהסכם זה משום הישג רב מאד), לפיו הותר לשליחים לפעול למען ענייניהם היהודיים בנוסף על תפקידם הצבאי המוגדר. לגבי הקבוצה שהתאמנה בקהיר, נקבע, כי תפקידם המלחמתי יהיה התפקיד העיקרי ואילו לגבי שאר השליחים התפקיד היהודי יהיה העיקרי. בשיתוף עם האי.ס.ל.ד. הוקם בקושטא משרד חקירה מקומי, בדומה למשרד אחר שפעל בפיקוחו של ע. וילנסקי (ילן) בחיפה. המשרד החדש עסק בחקירת הפליטים, המגיעים מן הבאלקאנים, ובאיסוף אינפורמציה צבאית. ראש המשרד היה תחילה זאב שינד, אחר-כך טדי קולק, ובסוף 1943 — אהוד אבריאלי.⁸

בינתיים נתגלו קשרים חמורים בנוגע ל-14 המתאמנים בקהיר. שניים

6 ההצעה המקורית באה בודאי בדצמבר 1942 (ראה דברי גולומב במועצת ההסתדרות המ"ח, ארכיון ה'). מכתב לקפט. סילם בו קיבלה הסוכנות את ההצעה הבריטית (5.1.43 — ולא 5.1.42, כפי שכתוב בטעות על העתק המכתב), נמצא בא"צ. לגבי שליחות ד. יוסף ומ. שרת, עיין 82453218, א"צ ושם, מכתב שרת לגריג, 2.2.43, בו הוא מציע הקמת יחידת קומנדו לבלקנים. פרטי הצעת שרת בדבר הצנחנים לפולין מופיעים בדו"ח ד. יוסף ועל שיחתו על הבריג. מק קנדליש (המקשר עם הסוכנות במטה הבריטי בקאהיר, ואחד מאוהדי הציונות המעטים במטה זה), 24.1.43, א"צ, ההצעה הוצעה שוב למחרת היום (25.1) לסיר ארתור רוקר, והלה נתבקש להביאה בפני המטה ושר המדינה. על דחיית התכנית ע"י האנגלים, עיין הנה"ס, 14.2.43. מספר המועמדים הגיע ל-33, לפי „מגן בסתר", ע' 212. על פי הרשימות „בפעולות בגולה" הצלחתי לזהות 30 איש, מהם לפחות 14 חברי פלמ"ח (רובם המכריע חברי קבוצים). שם נמצאת גם רשימה „רורבית" של 18 חברי פלמ"ח נוספים לאותו מבצע. 14 היוצאים לקאהיר היו: יונה רוזנפלד, יצחק טיביש, פרץ גולדשטיין, אברהם קליין, ריקו לופסקו, אוריאל פלד, אוריאל קנר, יעקב פרחי, יוסף דנין, בניציון פיין, נסים טסה, דן לנד, הנס לנר, י. גולדשמידט, ומהם לפחות 7 היו חברי פלמ"ח. רשימה זו אושרה ב-23.2.

7 דו"ח א. אפשטיין על ביקורו בתורכיה עם א. קפלן, תיק אינפורמציה, ר. שילוח, א"צ. על המגעים בקושטא — „מס", עמ' 6, ובעדות שילוח.

8 „מס", שם.

מהאנשים שנועדו לצנוח בגרמניה, חזרו בהם משליחותם מסיבות כלליות (הם טענו שבגרמניה אין יהודים ואין טעם בשליחותם לשם). אחרים, מתנועות שונות, נשרו מטעמים אחרים. היחסים בין המגויסים לבין הבריטים היו מתוחים, והמתאמנים לא נשמעו תמיד אפילו להוראותיה של המחלקה המדינית של הסוכנות. כך למשל סירבו להתגייס פורמלית לצבא הבריטי (התגייסותם הפורמאלית היתה הכרחית כדי לא לסכן את חייהם אם יפלו בשבי האויב), והקשו על דרך תשלום המשכורת (שהיתה קשורה עם הביטוח עבורם)⁹. במאי 1943, בתום אימוניה הוחזרה הקבוצה ארצה, וכאן שהתה במשך שנה תמימה מבלי שנלקחה לפעולה לה נועדה. קושי נוסף נוצר כאשר הבריטים הקשו על המקשר שנקבע מטעם הסוכנות (משה דיין) לגשת למתאמנים והוא התפטר מתפקידו¹⁰.

נשאלת השאלה: האם יש משמעות כלשהי לעובדה, ששליחי האי.ס.ל.ד. נשתהו בארץ שנה תמימה, בשעה שבארצות אשר לתוכן נועדו לצנוח לא רק נתחוללו תמורות מכריעות אלא גם הוחמר ביותר מצבם של היהודים? נראה, כי עובדה זו אינה חסרת משמעות. אין אנו מכירים את המסמכים הבריטיים, הנוגעים לפרשה זו, וניתן רק לשער שהבריטים נרתעו מפני התוכנית שהציעו הם עצמם. הקשיים בקהיר נתעוררו דווקא באביב 1943, עת שנתגלו בארץ החיכוכים החמורים בענין הגיוס לצבא עם השלטונות הבריטיים, והחלה פרשת המשפטים והחיפושים. אין ספק שהדברים הללו השפיעו השפעתם. מותר גם לשער, שכל עוד נמצאו השליחים בארץ, יכלו הבריטים להציץ באמצעותם אל תוך הנעשה בארגון ההגנה העברי. קשה להניח שמוסד ותיק כמו האינטליזנס הבריטי החמיץ הזדמנות לעשות זאת.

ברם, נראה, כי גם הצד היהודי לא עשה הכל כדי לזרז את יציאתם של השליחים ולמנוע חיכוכים מיותרים. ואין כוונתנו למכווני הפעולה (ר. שילוח ש. אביגור וחבריהם) — הם דווקא לחצו מאד לקידום המפעל, אלא לצנחנים עצמם שעוררו קשיים מרובים, ולא כולם נראו מוצדקים בעיני ר. שילוח, נציג המחלקה המדינית. כבר רמזנו על הקשיים: כולם נבעו בעצם מן היחס החשדני והשלילי של המתאמנים אל הבריטים וסוכניהם. ושוב קשה להניח שדבר זה לא השפיע את השפעתו על הבריטים. כך היו אשמים „בסתבת“ בחלקם גם היהודים.

גם בפנים המחנה היתה התרוצצות מסוימת. בתחילה היה מפעל הצנחנים ענין הסתדרותי בלבד וועדת הבטחון של ההסתדרות היתה האחראית לגיוס האנשים. נתן פלד רכז את הפעולה והוא שבחר במועמדים הראשונים. אח"כ נתגלו חילוקי דעות בין אנשי המחלקה המדינית לבין פלד, שטען כי האנגלים אינם מתיחסים ברצינות לצד היהודי שבשליחות. בשלב זה, כנראה בקיץ 1943, הציע מטה הפלמ"ח כי הוא יהיה האחראי לגיוס האנשים, ונקבעה ועדה כללית מתאמת: ש. אביגור, י. גלילי, א. גולומב, ז. שינדל, ר. שילוח ואחרים, ביניהם

9 עדויות שילוח, פלד א. קנר, א.ת.ה. וכן מכתב דו"ח של ראובן שילוח בעניין זה (6.5.43) תשובת הצנחנים למכתב זה — 10.5.43, תיק אי.ס.ל.ד., א"צ, עיין גם דו"ח שילוח, 27.11.44, תיק 8245, סימון ישן שם.

10 פרשת פיטורי מ. דיין — תיק אי.ס.ל.ד. ובמקורות שהזכרנו כבר.

א. סירני (המקשר עם הבריטים) כאחראי במישרין למפעל כולו. מובן מאליו כי המועמדים להצנחה באו בעיקר משורות הפלמ"ח וההתישבות העובדת, וגם מרבית החיילים מהיחידות העבריות, אשר נלקחו לפעולה זו, היו אנשי משקים¹¹. הפלמ"ח היה אחראי לאימונם של מרבית המועמדים, ומשורתיו בא חלק ניכר של הצנחנים. דבר זה בא לביטוי מובהק בקיץ 1943, כאשר החוזרים מקהיר רוכזו (בתוספת מספר אנשים קטן, בס"ה כ-20 איש) בקיבוץ הזורע, בפקודו של יהודה בן חורין (מפקד המחלקה הגרמנית), ועברו סמינר רעיוני ממושך ויסודי, ושמעו הרצאות מפי מנהיגים ציוניים ומומחים למיניהם. היחידה קיבלה גם אמון צבאי ע"י הפלמ"ח. האנגלים היו לוקחים שוב את האנשים מדי פעם לקורסים באלחוט וצניחה. כך עברה עליהם שנת 1943¹².

בו בזמן הצליחו, שליחי הסוכנות, כאמור, לקשור קשרים גם עם ה"איי פורס" והא.ו.ס.ו. האמריקאי, ועם שרותים מקבילים צ'כיים, יוגוסלביים ופולניים. קשרים אלה הוכיחו שהדרך היחידה לגולה היהודית מובילה דרך הצבא הבריטי, כיוון שאר בנות הברית מסרו בידו את האחריות הלבדית למזרח התיכון. גם הקשר עם האמריקנים, על אף התחלות נאות, לא הביא לכל תוצאה. השליח היחידי שיצא, לא הגיע לידי מעשה אלא אחרי סיום הקרבות (בעיקר מסיבות מחלה)¹³. הקשר עם ה"איי פורס" נתן את התוצאות הטובות ביותר. היה זה שרות צעיר, בלתי כבול, אשר השאיר לצנחנים חופש פעולה ניכר. צנחנים אלה הוכנסו ראשונים לפעולה, ושני השליחים הראשונים (ליובה בוקובסקי מיגור ואריה פיכמן מבית אורן) הוצנחו ברומניה ב-1.10.1943.

במשך חודשי החורף חלה התקדמות מסוימת גם ביחסים עם האי.ס.ו.ל.ד. ואנשי שני השרותים אומנו והוכנו לפעולה. בראשית 1944 החלו ההצנחות והן בוצעו לאטן, במשך שנת 1944 ועד לכיבוש ארצות הבלקאן בידי הצבא הסובייטי. בסך הכל הוצנחו או הועברו לבלקאנים 31 שליחים, מהם עשרה ע"י האי.ס.ו.ל.ד. ו-21 ע"י ה"איי פורס"¹⁴.

בהערכת שליחותם של הצנחנים מן הדין לשים לב קודם כל לערך היהודי שנודע לה, הערך המעשי והסמלי כאחד. הצנחנים סייעו בארגון העליה (ביחוד מרומניה ובלגריה). מיד עם תום הקרבות, אירגנו שם את החיים הציוניים והיהודיים, ומעצם נוכחותם שאבו היהודים והגורמים הציוניים (ובפרט החלוציים) בארצות אלה עידוד רב. ערך סמלי נודע לעצם הופעתם, הוכחה שהישוב בארץ לא זנח את יהודי הגולה. גם מבחינה צבאית כללית בוצעו כמה פעולות חשובות, כגון באוסטריה (ע"י דן לנר, מהמחלקה הגרמנית של הפלמ"ח), ביוגוסלביה

11 עדויות נ. פלד ור. שילוח בועדה (ועדת "חית", מאחר שהמפעל כונה "חדירה") והרכבה מתבררים מתוך שני דו"חות שנשתמרו מישיבותיה מ-16.8.44, ומ-26.10.44 "פעולות בגולה 1". התפטרות פלד חלה בפברואר 1944. חלק מהמתיחות יש לזקוף על חשבון פעולתו של השומה"צ בהחדרת שני שליחים (אלי זוהר ושלום פינצ'י) ליוגוסלביה.

12 על המחנה בהזורע — עדויות א. קנר, ש. אבידן, א. לופסקו.

13 "מס", עדות שילוח.

14 מ-31 השליחים שיצאו לחו"ל היו כשליש אנשי פלמ"ח, שליש אנשי היחידות העבריות בצבא הבריטי (ביחוד בין שליחי ה"אייפורס"), והנותרים היו אורחים (שלושה עירונים, איש מושב אחד, והשאר אנשי קיבוצים). פרטים על שליחויותיהם — ב, מגן בסתר.

של טיטו, ברומניה (בארגון ההגנה היהודית נגד הגרמנים ערב כניסת הסובייטים לבוקרסט, ובסיוע שניתן באותה עת למחנות שבויים מבנות הברית, שנמצאו בסביבות בירת רומניה), ובמידה מסוימת גם בסלובקיה. אולם המעיין בקורות הצנחנים העבריים אינו משתחרר מן הרושם שהמפעל בכללו לא זכה להצלחה המקווה: מרבית השליחים נפלו בשבי האויב, שבעה נפלו חלל, ורבים לא הגיעו לכלל פעולה של ממש אלא בסמוך לכיבוש הרוסי, או לאחריו. התכניות הגדולות, ארגון מחתרת יהודית אנטי נאצית, מניעת השמדת היהודים, מלחמה פעילה בכובש הגרמני, לא יצאו כלל אל הפועל, בעיקר בגלל מיעוט מספר השליחים והאיחור שבשליחתם, כלומר בשל מיגבלות ומחדלים אשר שורשן בשותפות עם הבריטים. הנה כי כן, ההצלחה והכשלון מקור אחד היה להן: הקשר עם מוסדות הביון הבריטיים אפשר את עצם המפעל — אבל הוא גם הכשילו. לכאורה היתה התוצאה החיובית העיקרית, אם לא היחידה, גבורה עילאית של יחידים, פעולות ציוניות אחרי הכיבוש הסובייטי ברומניה ובבולגריה, קצת פעולות מלחמתיות שרמזנו עליהן — וזה הכל. ואין בכך חלילה רצון להמעיט מדמותם של האנשים שחרפו נפשם מנגד והתנהגו אישית בגבורה והקרבה עילאית.

* * *

באותו זמן, באמצע שנת 1944, אירעו כמה דברים שעוררו תקוות לפעולה רחבה יותר בגולה, פעולה שזכתה לשם „תכנית ההתגוננות”¹⁵.

בתחילת שנת 1944 — בעקבות ההתקדמות בביצוע תכנית ההצנחה ומחמת המצב החמור של יהדות הונגריה — הכפילה הנהלת הסוכנות את מאמציה, שנועדו להביא את הבריטים להסכים להגשת עזרה צבאית מצד הישוב היהודי הגולה. יוזמי הרעיון הזה היו א. גולומב, יצחק גרינבוים ויצחק שדה¹⁶. כבר ראינו שבראשית 1943 פנתה הסוכנות לשלטונות הבריטיים המוסמכים והציעה שיחידות אנשי קומנדו יהודיים יוצנחו לאיזור הגיטאות בפולין, אולם האנגלים דחו את התכנית וגישושים שונים במשך 1943 לא הועילו מאומה.

בראשית 1944 נתחדש שוב הלחץ מהצד היהודי, והפעם ביתר שאת. בינואר הציג שרת לבריגדיר קלייטון בקהיר תכנית, שדמתה מאד לתכניות משנת 1943, וקלייטון קיצץ בה, כדי לעשותה סבירה יותר בעיני המטה הבריטי. ב־7.2.44 הוגשה התכנית בצורת תזכיר ללורד מוין. הוצע לשלוח שליחים להונגריה, סלובקיה, רומניה ובולגריה (שני אנשים לכל ארץ) כמארגנים ושדרים. בעקבותיהם צריכים היו לצאת 5—10 איש נוספים לכל ארץ כמפקדי יחידות ומאמנים, ובשלב השלישי — 50 לוחמים מובחרים לכל ארץ, כדי להקים תנועת מחתרת מקיפה, שתארגן את הישובים היהודיים להתנגדות נמרצת כנגד פעולות ההשמדה הנאציות ולהגברת פעולת החבלה האנטי נאצית הכללית. בתחילה השהו

15 החומר על כך נמצא בעיקר בתיק „ההתגוננות”, א.ת.ה., בעדות ר. שילוח ב„מס”, וב„מגן בסתר”, ביחוד ע' 215—219. אנו מסתמכים שוב הרבה על עדותו של ר. שילוח.

16 עדויות נ. פלד, י. ריפתין, י. אלון, י. גלילי.

האנגלים את תשובתם. לאחר פניות חוזרות ונשנות של נציגי הסוכנות בירושלים ובקהיר נתקבלה לבסוף תשובה שלילית לתכנית זו.¹⁷

בינתיים נודעה דחיפות רבה ביותר לכל התכניות האלה ע"י שליחותו של יואל ברנדט. ברנדט וסוכן הונגרי-נאצי (יהודי) בשם באנדי גרוס הגיעו לקושטא ביוני 1944 ובאמתחתם ההצעה הגרמנית הידועה. לפיה ניתן היה כאילו להציל את יהודי הונגריה תמורת מכוניות וציוד אחר וגם כסף מזומן. מ. שרת השתדל להיפגש עם ברנדט. אולם הבריטים מנעו את יציאתו לתורכיה, ואז ניסה שרת לעכב בעד יציאתו של ברנדט מקושטא, אך הלה לא שמע בקולו. בהגיע ברנדט לגבול סוריה-תורכיה נמנע מ. שרת להיפגש עמו ללא פיקוח בריטי. ברנדט נעצר על-ידי הבריטים והושם במעצר בקהיר. הידיעות שהביא ברנדט על סכנת ההשמדה הנשקפת ליהודי הונגריה ועל ההצעה הנאצית, הניעו את הסוכנות לפעילות נמרצת.¹⁸

ביוני 1944 טס מ. שרת ללונדון בענין יואל ברנדט. בזמן שהותו בלונדון טיפל שרת בתכנית ההתגוננות כבחלק ממכלול הבעיות, אשר שליחותו של ברנדט עוררה אותן. הוא התקשר שם עם המיג'ור ראנדולף צ'רצ'יל, בנו של ראש הממשלה, והציע לפניו את התכנית בכתב (2.7.44), כדי שהלה יציג בפני אביו. שולבו בתכנית זו יסודות מהתוכניות הקודמות: הוצע להקים מחנה של 100 איש שיגויסו מקרב החיילים היהודיים בצבא או מקרב "אזרחים" מא"י, שיוצנחו בקבוצות קטנות לטראנסילבניה ולרוסיה הקארפאטית. בינתיים יועבר עיקר המחנה ליוגוסלביה של טיטו, לאזור הוויוודינה, באיזור הגבול של יוגוסלביה, רומניה והונגריה.¹⁹ נראה כי צ'רצ'יל האב קידם בברכה תכנית זו, וזה איפשר לבנו להגיע לאיטליה ולהתחיל שם לפעול אצל ראשי הצבא והמדינאים למען הגשמתה.

באותו הזמן הגיע לאיטליה גם ר. שילוח (כל הדרכים והדלתות נפתחו לפניו באורח פלא בזכות התמיכה שתמך צ'רצ'יל בתכנית), והחל בהתייעצויות עם מדינאים ואנשי צבא האחראים לפעולה בבאלקאנים (20.9—21.7.44). הוא נפגש עם הגנרל סטואל, הממונה על ארגון תנועות מרי ומחתרת, עם הלורד הארקורט, מנהל הסקציה הבאלקנית של אותה מחלקה ועם מפקד המ.א.ו. (הלורד קלדקוט). הוא גולל בפניהם מחדש את התכנית הרחבה כולה, באירופה המרכזית והמזרחית. בינתיים נדחתה בלונדון תכנית המחנה בוויודינה ואושרה רק ההצנחה בקבוצות קטנות (מברקו של שרת על כך הגיע אל שילוח בעת שהותו בבארי). המוסדות באיטליה הסכימו לתכנית המצומצמת, ואף הסכימו לעיין

17 תיק 8245321, (סימון ישן), א"צ, מ. שרת ללורד מוין. דחיית התכנית — „מגן בסתר“, שם. המו"מ המוקדם — א.ת.ה., תיק „התגוננות“, שיחה עם קלייטון, 23.1 ומכתב ר. שילוח לשרת, 28.1, אגב האו.ס.ס. האמריקני הסכים לתכניות אלה.
18 דו"ח של ר. שילוח על ביקורו באיטליה, 2.8.44, „בהתייעצות עם מ.ש. לפני צאתו ללונדון נוסחה, על סמך חומר שקבלנו מי.ב. (יואל ברנדט) תכנית מעשית“. הדו"ח מופיע ב„מגן בסתר“, ע' 216, בהשמטות חשובות והמקור בתיק „התגוננות“ א.ת.ה.

19 המכתב אל צ'רצ'יל ב„מגן בסתר“ ע' 215, והמקור בתיק „אייפורס“, א"צ.

20 עדות שילוח.

מחדש בתכנית הרחבה יותר. את המועמדים להצנחה עמדו לגייס מקרב החיילים היהודיים באיטליה (כאחראים לגיוס נקבעו א. כהן וי. סחר) ומ"האזרחים" בא"י. לפני שחזר שילוח ארצה הובטח לו שקצין אינטליג'נס בריטי יגיע עד מהרה לא"י ויבחר את המועמדים (20 עד 30) לצניחה, מבין ה"אזרחים" אנשי הארץ²¹. מועמדים אלה עמדו לעבור לברינדזי, במקום בו עתידים היו להתרכז כ-250 איש. הפיקוד עמד להמסר לקצינים ארצישראליים בצבא הבריטי, בפיקוח בריטי, בארץ פתחו בינתיים בהכנות המעשיות. דובר על ארבעה גופים, אשר מהם יגויסו המועמדים. הראשון ביניהם — המח' הגרמנית של הפלמ"ח, שצפתה זה שנה וחצי לפעולה של ממש. השני — "המחלקה הבאלקאנית", יחידה שגויסה ע"י הפלמ"ח במסגרת היחידות המיוחדות (פלוגה ז') בסוף 1943, כדי להכין עתודות לצנחנים. ביחידה זו היו 20 עד 30 איש, והיא שכנה בחורשת משמר העמק ומפקדה היה יעקב סלומון. המועמדים להצנחה, שעברו כבר שלבי הכנה שונים, היוו הגוף השלישי שבא בחשבון. הם רוכזו ברמת הכובש לסמינר שאורגן ע"י ה"מוסד לעליה". הגוף הרביעי היה הפלמ"ח עצמו, שמפקדיו קיוו לפעולה רחבה, שתאפשר להצניח באירופה חלק חשוב מיחידותיו. הפלמ"ח היה, כפי שראינו כבר, האחראי הכללי לגיוסם ואימונם הראשוני של המועמדים להצנחה בכלל. בכל הפעולה כולה בא לביטוייה שיתוף בין שלושת הגופים היהודיים שנטלו על עצמם את הדאגה להחשת העזרה לגולה. החיילים העבריים בצבא, הפלמ"ח והמוסד לעליה. התכונה היתה רבה, והתנהלו אפילו דיונים אם יש להרשות לא, גולומב וי. שדה להשתתף באופן אישי בפעולה או לאו²².

אך האכזבה לא איחרה לבוא. שילוח חיכה לקצין האינטליג'נס האנגלי — והלה התמהמה לבוא. במקום זה טילגרף לשילוח (3.8) שהתכנית כולה נמצאת עדיין בדיון, ובכך ניתן אות לדחיות נוספות. כאשר לא חלה כל תזווה במשך חודש אוגוסט, יצא ר. שילוח שנית לבארי, והפעם לפי דבריו, בלב כבד מאד. גם לא קל היה להגיע לאיטליה, כי הבריטים הערימו קשיים רבים בדרכו. בהגיעו סו"ס למחוז חפצו דחוהו בקש, עד שהפצרותיו הבלתי-פוסקות העלו את חמתו של הקצין הגבוה עמו התנהל המו"מ, וזה אמר בגלוי: האין אתה מבין שכל העניין בוטל? כהוכחה לאמיתות דבריו הראה לשילוח את מברק ההוראה, שתכנו היה בערך כזה: בקשר לתכנית שהוגשה לך על-ידי מר זסלני מהסוכנות היהודית, הוחלט שהיתרונות הצבאיים הצפויים מתכנית זאת אינם שקולים כנגד השיקולים המדיניים.

המברק הבהיר לו לר. שילוח, כי השלטונות חששו פן בצוע התכנית יעניק לסוכנות מעמד של תובע, בזכות שירותי המלחמה, וכן קבעו שיקולים מדיניים שנבעו מיחסה של בריטניה כלפי הערבים במזרח התיכון. ולא זו בלבד. שילוח מסר כי הסתבר לו מפי אותו קצין אנגלי שהמברק הדריך את הקצינים באיטליה לא להשיב ליהודים תשובה שלילית מוחלטת, כי אם "לסחוב" את העניין

21 מברקיו של שרת לשילוח במקורם האנגלי בא"צ (מ. שרת לט. קולק) ובתרגום עברי בא.ת.ה., שם (התאריכים 13.7, 15.7).

22 דו"ח שילוח, כנ"ל, על ארבעת גורמי הגיוס — י. גלילי בישיבת ועדת "ח", 16.8.44, כנ"ל. על מחנה רמת הכובש, ראה עדות י. בר ודברי א. ברנר (ועדות א. לופסקו) בא.ת.ה.

על-ידי ניסוח הצעות שכנגד על תכניות שמימדיהן פעוטים²³. בכך נסתיימה פרשת "תכנית ההתגוננות".

ראוי לציין כי הסוכנות היהודית לא היתה הגורם היהודי היחיד שניסה לפעול בגולה. גם אצ"ל ולח"י ניסו להכין פעולה מעין זו במימדים ננסיים — ושניים מאנשיהם פעלו במסגרת ה"איי פורס" הבריטי באיטליה. מ. גפנר, איש לח"י, הציע לאליהו גולומב כי היהודים יפעלו באופן עצמאי ויגיעו דרך איטליה הצפונית לגולה. גפנר בא ארצה בקיץ 1944 ושוחח על תוכניתו עם גולומב. אולם לאחר שיקול מה דחה הלה את ההצעה. הסיבה מובנת למדי: תלו תקוות בהסכמה בריטית לתכנית גדולה פי כמה וכמה ובעלת סיכויים רבים, ולא היה עניין בתכניותיו של גפנר.

נשאלת השאלה: האם הקשר המתמיד עם הגורם הבריטי לא כבל את הסוכנות בפעולתה, האם היו אפשרויות שלא נוצלו לחדירה בדרכים אחרות לגולה. שאלה טרגית זו נשארת פתוחה עד שיענה עליה מחקר יסודי בדבר תכניות ההצלה באירופה²⁴.

23 מברק מורטון—שילוח, 3.8.44, א.ת.ה. שם. המקור היחידי לניסעתו של שילוח — ב, "מגן בטר" ובעדותו.

24 לפי "מס" נכשל נסיון בודד לשלוח שליחים ליוון באופן עצמאי.

הנעליים הקרועות, רוברט מהלך אנה ואנה בחדר. צר נעשה לו פתאום. הקץ הגיע!

כנדהמים הם יושבים בבוקר של מחרתו ברכבת, נבוכים, מיוגעים הם יושבים כאן ואינם מסוגלים להוציא הגה מפייהם. „אל נא נדבר גבוהה-גבוהה, חברים!“ „להתראות בתורכיה, דרך צלחה!“ הרכבת זזה, לחיצת ידים. „עשה חיל ובוא בקרוב אחרינו“.

והנה זו שוב הופיעה, זו שהתאמצנו כל כך לשמרה מכל משמר: בת שחוק רכה וענוגה...

תיקון טעויות

במאמרי „הצנחנים ותוכנית ההתגוננות“ בילקוט מורשת א' נפלו שתי טעויות מצערות. החמורה שבהן היא בפיסקה המסיימת של המאמר בה נשאלת השאלה אם „הקשר המתמיד עם הגורם הבריטי לא כבל את הסוכנות בפעולתה, האם היו אפשרויות שלא נוצלו להדירה בדרכים אחרות לגולה“. המאמר הנ"ל הוא פרק מתוך ספרי „דיפלומטיה ומחתרת“ (ספרית פועלים, 1963) והנוסח שם הוא המחייב והמתוקן. שם הושמטה הפיסקה בדבר הקשר עם הגורם הבריטי לאחר שהתברר שהיא מוטעית ומביאה לפירושים בלתי נכונים ואילו במאמר היא נשארה מתוך טעות; השאלה הנוחרת (ע' 242) מתייחסת לא לצנחנים כי אם לאפשרויות חדירה לאירופה בכלל, בימי המלחמה לא היתה כל דרך להעביר צנחנים מא"י לגולה אלא באמצעות הצבא, ובראש וראשונה הצבא הבריטי, וממילא יכול היה הקשר עם הגורם הבריטי רק לסייע, ולא לחבל, בביצוע שליחויות של צנחנים. היו גם נסיונות להתקשר עם צבאות אחרים שפעלו באיזור, אך מכל אלה זכתה להצלחה מצומצמת ביותר רק התקשרות עם שירות אמריקאני. גם אשר להדירה מוטב אולי להקדים את החקר לשאלה.

שנית, נשתרבה טעות דפוס לכתוב בע' 92. שם כתוב שכאשר „הגיע ברנדט לגבול סוריה—תורכיה נמנע מ. שרת להיפגש עמו“ וכו'. צ"ל כמובן „נמנע משרת להיפגש עמו“ וכך גם כתוב ב„דיפלומטיה ומחתרת“ בע' 230; כלומר, הבריטים מנעו משרת להיפגש פגישה הופשית עם ברנדט. ועם הקוראים הסליחה.

יהודה באואר

THE DEFENCE PLAN

YEHUDA BAUER

The facts concerning the destruction of European Jewry became known in Palestine at the end of 1942. The failure of the Bermuda Conference in April 1943 emphasized the need to do something to come to the aid of European Jews. The Jewish Agency had long been suggesting to drop parachutists into Jewish centres, but British authorities had rejected this. In 1942 four wireless instructors were sent from the Haganah to train Yugoslavs in Egypt for the ISLD service. A further Jewish plan to drop 100 fighters in the Balkans was rejected in early 1943, but an ISLD suggestion was followed to pick 14 candidates for missions in Europe. Their training in Cairo caused a number of difficulties, mainly due to their suspicion of British motives. From the summer of 1943 until the summer of 1944 they stayed in Palestine ready for their mission. In the meantime another group was being trained by another Intelligence department, the "A" Force. With the ISLD group, their general tasks came first, and their Jewish mission second, whereas the "A" Force apparently saw a natural connection between the two sides of the mission. The first parachutists were dropped in the autumn of 1943. On the Jewish side a Histadruth committee chaired by N. Peled was responsible first, and then the Palmach took over. In all, 31 parachutists were dropped, 10 by the ISLD and 21 by the "A" Force. As far as their war tasks were concerned, they were too few to leave any impression on events; due to betrayal and bad luck few of the parachutists had a practical opportunity for achieving much in the Jewish sphere. The main result of their mission was the saga they left behind of individual bravery equal to anything the chronicle of the War has to show.

In the summer of 1944 the Defence Plan was mooted. This was based on the news brought from Hungary by Y. Brandt; the Agency tried to break the barrier of British hostility or equanimity and suggest a large-scale plan to come to the aid of Hungarian and Rumanian Jewry. A base in the Voivodina

comprising 100 men recruited from the Jewish units in the British Army and from Palestinian "civilians" was to be set up, and small groups were to be sent to the surrounding countries from there. On July 2nd this plan was shown to Randolph Churchill who presented it to his father who apparently approved of it. R. Shiloah was flown from Palestine to Italy on July 9th and obtained the approval of military authorities there to a slightly smaller scheme involving the dropping of larger groups of parachutists into the Balkans area — the idea of the Voivodina base was abandoned. However, on the intervention of the Middle East commanders and politicians who feared hostile Arab reaction, the idea was finally dropped in August and the plan came to nothing. It would appear that the British were apprehensive lest such a mission might be used as a political lever by the Agency both in Europe and vis-a-vis Britain.

THE WERKLEUTE

ELIYAHU MAOZ

This is a Hebrew translation by the author of an article published in The Leo Baeck Institute Year Book no. 4, 1959, pp. 165—182, relating the history of the German Jewish youth movement "Kameraden" in the twenties and the early thirties until they turned into the "Werkleute" movement which ultimately joined the Hashomer Hatzair.